

LLENGUA I LITERATURA CATALANES A LA CATALUNYA DEL NORD (1883-1941)

ESTEL AGUILAR MIRÓ

BIBLIOTECA SANCHIS GUARNER

LLENGUA I LITERATURA CATALANES A LA CATALUNYA DEL NORD (1883-1941)

ESTEL AGUILAR MIRÓ

Pròleg de Rafael Roca

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT
VALÈNCIA/BARCELONA 2024**

Sumari

PRÒLEG	13
INTRODUCCIÓ.....	21
1. LA RENAIXENÇA ROSSELLONESA (1883)	25
1.1 Antecedents	25
1.1.1 Al llarg del segle XIX	25
1.1.2 Mitjan segle XIX. La Renaixença rossellonesa i el seu retard	28
1.1.3 Pere Courtais i <i>Flors de Canigo</i>	36
1.2 L'esclat de la Renaixença rossellonesa (1883)	40
1.2.1 El paper de Justí Pepratx, Jacint Verdaguer i Josep Bonafont	42
1.2.2 La festa literària de Banyuls de la Marenda (1883)	48
1.2.3 L'antologia <i>Garbèra catalana</i> (1884) de Josep Bonafont	53
1.2.4 Més enllà de la criptoginia: dones poetes en la Renaixença rossellonesa	54
1.2.5 La Renaixença «popular». El cas d'Albert Saisset (Oun Tal)	63
1.2.6 A cavall entre la poesia popular i la poesia culta	65
1.3 Autors i obres	67
1.3.1 Pere Talrich	68
1.3.2 Jaume Boher	73
1.3.3 Justí Pepratx	76

1.3.4	Jaume Boixeda	80
1.3.5	Lo Pastorellet de la Vall d'Arles (Josep Bonafont)	82
2.	LA SOCIÉTÉ D'ÉTUDES CATALANES (SEC) (1906-1921) ...	91
2.1	Antecedents	91
2.2	El naixement i la fi de la SEC.....	96
2.3	Dinàmiques portades a terme per la SEC	102
2.3.1	Les festes de la Santo Estello de 1910	102
2.3.2	Les festes catalanes de Ceret de 1911	106
2.3.3	Els Jocs Florals.....	109
2.3.4	Altres activitats menades per la SEC. <i>La Revue Catalane</i> (1907-1921)	112
2.3.5	Dones poetes al voltant de la SEC	115
2.4	La qüestió de la llengua	117
2.4.1	La querella lingüística entre Josep Sebastià Pons i Pau Berga	118
2.4.2	<i>Montanyes Regalades</i> i Juli Delpont: una escissió amb les normes fabrianes	122
2.5	De la Renaixença al regionalisme: el paper de Jean Amade .	127
2.6	Autors i obres	132
2.6.1	Josep Sebastià Pons	133
2.6.2	Jean Amade	143
2.6.3	Carles Grandó	147
2.6.4	Pau Berga	156
3.	LA COLLA DEL ROSSELLÓ (1921-1941)	
	I NOSTRA TERRA (1936-1939)	163
3.1	Al voltant de la Colla del Rosselló	166
3.1.1	El naixement i la fi de la Colla del Rosselló (1921-1941)	166
3.1.2	Les dinàmiques i activitats de la Colla del Rosselló	172
3.1.3	La restauració dels Jocs Florals.....	174
3.1.3.1	Els Jocs Florals: una porta d'entrada per a dones poetes, poetes del sud i poetes en llengua francesa	178
3.1.3.2	La festa i els discursos dels Jocs Florals del Rosselló del 29 de juny de 1924	184

3.1.4 Revistes i plataformes de difusió	188
3.1.5 La problemàtica lingüística i l'ensenyament al voltant de la Colla del Rosselló	190
3.2 Entorn de l'associació i la revista <i>Nostra Terra</i> : la catalanitat en clau nacional	195
3.3 Autors i obres	203
3.3.1 Josep Sebastià Pons	203
3.3.2 Simona Gay	209
3.3.3 Edmond Brazès	219
CLOENDA	227
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	239
ÍNDEX ONOMÀSTIC	275

Pròleg

En març de 2023 se celebrà, a la Universitat de les Illes Balears, una jornada acadèmica titulada «(Re)pensar el segle XIX: llengua, literatura, cultura» que comptà amb la participació d'una trentena d'estudiosos de la literatura catalana del vuit-cents, i que s'inicià amb una intervenció de Joan-Lluís Marfany sobre «La Renaixença: una proposta d'interpretació». En el transcurs d'aquella magnífica ponència, Marfany, un dels investigadors que més esforços ha dedicat a exhumar el nostre segle XIX, incità al debat i la reflexió tot assegurant que la clau de comprensió de la Renaixença consisteix a discernir per quins motius, a mitjan d'aquella centúria, un grup d'intel·lectuals catalanoparlants varen decidir deixar de ser diglòssics.

Dit d'una altra manera: per quines raons un parell de dotzenes d'escriptors vuitcentistes optaren per trencar amb una dinàmica secular que havia conduït un bon nombre dels habitants dels antics territoris de la Corona d'Aragó a destinar el castellà als àmbits formals —escrits i/o públics: política, educació, religió...— i el català, als informals —orals i/o casolans: família i amatsats, bàsicament. Perquè el cas és que aquells escriptors, amb la seua aposta per incrementar i prestigiar socialment l'ús escrit de l'idioma matern, estaven capgirant una tradició diglòssica que s'hi havia consolidat amb força durant els segles de l'edat moderna; que havia provocat la marginació pública, per així dir, de la llengua pròpia i històrica.

En aquest sentit, podem situar el moment en què s'evidencià aquella nova actitud en 1859, amb la restauració dels certàmens literaris anomenats Jocs Florals que, tant a Barcelona com a València, marcaren l'inici d'una era literària de gradual recuperació de l'espai col·lectiu per a la llengua

catalana —tan limitada com vulgüe, però real. Amb tot, els esdeveniments es desenvoluparen de manera desigual a Catalunya que al País Valencià, les Illes Balears i la Catalunya del Nord. Cada territori tenia, i té, les seues especificitats socials, polítiques i culturals. I així, mentre al Principat —a Barcelona, fonamentalment— el procés evolucionà *in crescendo* envers una progressiva i imparabile politització, a València l'inici patí una forta aturada seguida de diversos daltabaixos. Fins que, dues dècades després, al voltant de 1878-79, els protagonistes del moviment aconseguiren trobar el consens necessari per a impulsar una societat cultural de trobada, anomenada Lo Rat Penat, i un programa ideològic que, si bé afirmava la germanor lingüística i cultural dels territoris catalanoparlants, xifrava en el denominat apoliticisme —entés com la no politització de la reivindicació lingüística i literària— la seua singularitat i diferenciació respecte a la tasca que es desenvolupava a la Catalunya estricta.

L'explicació que, a partir de la segona meitat del segle xx —i fins ben entrada la dècada dels anys noranta—, es trobà a aquella voluntat de no polititzar la labor cultural que exhibiren la major part dels renaixencistes valencians fou sonorament pessimista. De fet, entre nosaltres, l'estratègia apolítica s'interpretà —sempre en comparació a Catalunya— com un obstacle o fre al ple recobriment lingüístic i identitari del País Valencià: com el factor decisiu del suposat fracàs de la Renaixença local. Tanmateix, crida l'atenció que aquest diagnòstic fora emés únicament a partir d'aproximacions i estudis panoràmics del període, del que podríem qualificar com una ullada impressionista general. I no des de l'anàlisi pregona i rigorosa d'autors i obres, tal com, en bona lògica, caldria haver fet abans d'emetre un dictamen tan negatiu.

Aquell punt de vista, però, començà a canviar a les darreries del segle xx. Durant la dècada dels anys vuitanta, alguns crítics tan significatius com ara Lluís Guarner i Josep Iborra ja havien començat a trencar amb la que podríem qualificar com la consigna antillorentina; i el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (1986) evidencià que l'època patia un més que patent dèficit d'anàlisi. Fou així que, a partir d'aleshores, diversos investigadors valencians —entre els quals, Vicent Salvador, Vicent Simbor i Antoni Ferrando— consideraren que havia arribat l'hora de revisar els estudis al voltant del període; i, sobretot, de la figura patriarcal de Teodor Llorente, que en fou el vertader ideòleg (i que, per cert, mai no dubtà a

proclamar la unitat de «la llengua comuna que parla des dels Pirineus fins a Elx, i les Illes Balears»). Era el moment en què, personalment, iniciava els estudis de doctorat; i de seguida em vaig adonar de l'error que suposava jutjar uns autors i obres sense haver-los estudiat en profunditat.

Era també una època en què moltes de les tensions polítiques que havien caracteritzat el tardofranquisme i la Transició democràtica començaven a esvair-se o relaxar-se. I això afavorí un context de distensió i nova reflexió. Per posar només un exemple del canvi de paradigma al qual m'estic referint, Vicent Simbor, que amb anterioritat s'havia manifestat certament sever amb la producció literària de l'època, en 1996 considerà la possibilitat que els escriptors vuitcentistes valencians hagueren utilitzat l'apoliticisme com a escut o parapet on aixoplugar-se de les múltiples crítiques de «mals espanyols» i/o «còmplices del separatisme» que, tant des de Madrid com des de València, els etzibaven contínuament tots els qui contemplaven la recuperació dels usos cultes d'una llengua «morta» en l'àmbit formal i escrit no sols com una pèrdua de temps, sinó també com una temeritat: com un atac a la sacrosanta unitat d'Espanya.

En l'actualitat, però, seran pocs els qui posaran en dubte que l'apoliticisme, efectivament, serví d'escut o parapet per a aquells innumerables atacs. I que, més enllà de la seua ideologia política —que en la major part dels casos era pro espanyola—, els protagonistes de la branca valenciana de la Renaixença tenien el desig de contribuir a la recuperació i el prestigi de l'ús formal de la llengua catalana. Això sí, amb unes formes i estratègies diferents de les que utilitzaven els escriptors del Principat: «En esto del regionalismo, como en todas las cosas, hay muchos grados y matices. Unos van más adelante que otros. Quédese cada cual en el punto que considere justo. A mi me tacharán, sin duda, los extremados de regionalista de agua tibia; pero no por eso me rechazan, así como yo no me asusto tampoco de los que tocan el clarín guerrero», escrivia Teodor Llorente a propòsit dels Jocs Florals de Barcelona de 1893, en els quals participà amb un paper destacat. Les proclames del catalanisme més abrandat, si bé no motivaven Llorente, tampoc no l'espantaven.

¿I per quines raons actualment mirem aquell període de la nostra història literària de manera diferent a com el varen contemplar els estudiosos dels anys seixanta, setanta i vuitanta del segle xx? Doncs, sobretot, per dos motius: perquè els condicionants polítics, socials i culturals de l'inici del

xxi són molt diferents als del tardofranquisme i la Transició democràtica; i perquè en les darreres tres dècades s'han elaborat nombrosos i pregons estudis que, en el cas valencià, no sols s'han ocupat de Llorente, la figura més visible del moviment, sinó també de Constantí Llombart, Vicent W. Querol, Manuel Millàs, Rafael Ferrer i Bigné, Leopold Trénor, Manuela Agnés Rausell, l'activitat de Lo Rat Penat, l'excursionisme intel·lectual, la consciència lingüística del període... És a dir, un conjunt de monografies que, ara mateix, ens permeten afinar, més i millor, en les nostres anàlisis i conclusions.

I enmig d'aquesta revisió a què ha sigut sotmesa la producció literària del període, una pregunta s'imposa: ¿què coneixem, els catalans, balears i valencians actuals, del procés de recuperació lingüística i cultural que es desenvolupà a la Catalunya del Nord? Ben poca cosa, aquesta és la veritat. Diríem que, fins i tot, manifestem dificultats per a precisar-ne els límits geogràfics i/o cronològics. Així, si en el cas dels tres grans territoris catalanoparlants, les fronteres autonòmiques —*id est*, administratives i mediàtiques— actuen com a barreres que limiten i dificulten el diàleg i el coneixement mutus, en el cas del Rosselló, amb una frontera estatal, psicològica i geogràfica tan potent com els Pirineus, les relacions s'afebleixen fins al punt que ens costa notables esforços contemplar els habitants de més amunt de l'Empordà com els nostres germans d'història, llengua i cultura.

Facilitar el coneixement històric, social i cultural del territori que s'estén entre l'Albera i les Corberes és un dels grans objectius de l'extens i intens estudi que en els darrers temps ha elaborat Estel Aguilar Miró, els resultats del qual ens presenta sota el títol de *Llengua i literatura catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)*. El llibre constitueix una profunda i sistemàtica anàlisi de la producció literària culta en català elaborada durant les darreres dècades del segle XIX i les primeres del XX. I és fruit dels vuit anys que Aguilar, filòloga d'origen valencià, passà al Rosselló, investigant i treballant com a ensenyant de la nostra llengua a diversos centres de Secundària i a l'Institut Franco-Català Transfronterer de la Universitat de Perpinyà Via Domícia.

D'aquesta manera, a partir de la delimitació de tres categories: la geogràfica —la Catalunya del Nord—, la temporal —des de 1883 fins a 1941— i la de gènere literari —la lírica culta, pràcticament l'única conreada—, l'estudi identifica i examina la poesia que fou publicada en llibres,

la situa en el seu context comunicatiu i la vincula als quatre nuclis socials i culturals que generaren els estímuls i els condicionants que la varen fer possible, a saber: la Renaixença rossellonesa (1883), la Société d'Études Catalanes (1906-1921), la Colla del Rosselló (1921-1941) i l'associació Nostra Terra (1936-1939).

Així, el volum explica amb tot tipus de detalls de quina manera en un principi, a mitjan segle XIX, el Rosselló —en el sentit ample del corònim— restà al marge dels corrents de recuperació identitària que impulsaren tant la Renaixença catalana com el felibrisme occità. En conseqüència, no fou fins a les dues darreres dècades del vuit-cents que, gràcies a la tasca d'autors com Justí Pepratx, Josep Bonafont, Jaume Boher, Pere Talrich i Jaume Boixeda, unida a l'exemple de Jacint Verdaguer —que, com sabem, dedicà l'emblemàtica llegenda pirenaica *Canigó* «als catalans de França»—, els escriptors nord-catalans se sentiren interpel·lats a fer valer la seua cultura i identitat històriques.

En aquest sentit, la data que assenyala l'inici d'aquella recuperació, 1883, és la de la primera festa literària de Banyuls de la Marenda, que promogué la preservació de la llengua i la literatura catalanes —sols quinze anys abans tan vilipendiades—, i evidencià l'esperit de germanor que hi existia amb la resta del territori. Fou així com, en aquesta primera etapa de conscienciació i recuperació, començà a prendre forma un catalanisme conservador que, com bé afirma Aguilar, produí «una poesia popular sincrètzada amb la poesia culta, on la llengua de la terra és assimilada a l'espai del món pairal i a la natura del paisatge, màxima manifestació de Déu».

Amb el canvi de segle, i com a resposta a les polítiques comunicatives i educatives que afavorien la centralització i uniformització del territori francès —i, en conseqüència, la marginació de les llengües no estatals—, un grup de jòvens universitaris d'origen provincial posaren en marxa noves plataformes i revistes que es proposaven sublimar la tradició i el paisatge per a subvertir així l'hegemonia parisenca. I, en aquest context, en l'any 1906 —tan emblemàtic des d'un punt de vista lingüístic— es fundà la Société d'Études Catalanes (SEC), que, juntament amb la *Revue Catalane* (1907-1921), conformava el que es coneix com a «segona Renaixença rossellonesa».

En els anys posteriors, els membres de la SEC impulsaren un patriotisme que, tal com passava a València quatre dècades enrere, buscava la descentralització cultural, no la política, del territori. I, en conseqüència,

xifrava els seus objectius en la defensa i protecció de la llengua, la història i la cultura rosselloneses. Però no en contraposició a les franceses, sinó en harmonia. D'aquesta nova etapa, en foren protagonistes autors com ara Josep Sebastià Pons, Pau Berga, Carles Grandó i, sobretot, Jean Amade, que d'alguna manera n'actuà com a ideòleg; i qui «sosté que la tradició i el folklore són el millor reflex del poble, del passat, del present i del futur, i que la llengua catalana és la millor llengua poètica per a expressar la terra rossellonesa». No és poca cosa, si tenim en compte el que hi passava poques dècades abans.

En 1921, i com a conseqüència de la Primera Guerra Mundial, la SEC i la *Revue Catalane*, que durant dècada i mitja varen desenvolupar una tasca de recuperació i conscienciació impagables, varen desaparèixer. De fet, i tal com acostuma a passar, la contesa bèl·lica propicià una revifalla del patriotisme francès que l'autora d'aquest estudi qualifica d'«il·limitat»; i en el qual la llengua i la cultura catalanes, o conceptes com el regionalisme, passaren a ocupar una posició irrisòria. «La diglòssia s'accentua: la llengua “nacional” francesa esdevé l'eina d'ascensió social de la pagesia i de les classes mitjanes, fins i tot els pares catalanòfons volen que els fills aprenguen el francès per poder col·laborar a l'obra d'aculturació i d'assimilació que fomenta la República», afirma Aguilar. Que és, poc més o menys, el que passà a moltes llars valencianes durant la postguerra i el franquisme (i potser encara hi continua passant).

Siga com siga, no tot el pòsit del catalanisme cultural rossellonés fou assimilat per l'Estat francès. I el mateix any que desapareixia la SEC naixia la denominada Colla del Rosselló (1921-1941), disposada a prendre'n el relleu i a assegurar la producció literària en català. Per tant, serà una nova fornada d'escriptors —entre els quals, per primera vegada, es deixaran escoltar veus femenines com les de Simona Gay, Àngela Balent-Sicart, Rosa Gely i encara d'altres— la responsable de restaurar, en 1924, els Jocs Florals del Rosselló —que a partir de 1926 passaran a denominar-se Jocs Florals de la Ginesta d'Or—; i que acompliran un paper fonamental a l'hora d'estimular i consagrar noves veus poètiques: de superar la sotragada que, en el món literari rossellonés, havia ocasionat la Primera Guerra Mundial. De fet, i juntament amb l'acció de la Colla, la creació de l'associació i la revista *Nostra Terra: Joventut Catalanista del Rosselló, Vallespir, Cerdanya, Conflent i Capcir* (1936-1939) donà pas a una «tercera Renaixença» que, una vegada més, permeté afirmar la catalanitat del territori.

Fou així fins que, primer *Nostra Terra* i després la Colla del Rosselló, desaparegueren, circumstància que cal situar en l'any 1941. A partir d'aquell moment, Josep Sebastià Pons, Simona Gay i Edmond Brazès continuaren publicant, i fou l'aposta personal de Gumersind Gomila i, més endavant, de Jordi Pere Cerdà i encara d'altres, la que permeté el nou foment de la cultura rossellonesa. Aquella producció, que se situa fora dels límits cronològics d'aquest valuós estudi, formarà part de les futures investigacions que, al voltant de la literatura nord-catalana, «tant popular com culta, que es dona des de finals del segle XIX fins als nostres dies», hi anuncia l'autora.

En arribar a la darrera pàgina de *Llengua i literatura catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)*, veureu que han sigut múltiples les idees i impressions que la lectura del llibre us haurà provocat. Personalment, voldria destacar-ne tres: 1) que, des de finals del segle XIX i fins a la meitat del XX, la llengua i la cultura nord-catalanes varen ser sotmeses a contínues crisis i remuntades; 2) que el paisatge i la natura es convertiren en la taula de salvació de nombrosos poetes que hi veieren la concreció del país i el bressol de la memòria col·lectiva; i 3) que fou gràcies a la voluntat i la persistència d'un meritori grup d'escriptors que la llengua literària ha aconseguit arribar ben vivaç fins als nostre dies.

És així com l'estudi d'Estel Aguilar posa de manifest que el context polític, econòmic i cultural que durant aquelles sis dècades experimentà la Catalunya del Nord era substancialment diferent al del Principat; però, ben pròxim —fins i tot semblant— al del País Valencià. Potser siga això el que explica que el catalanisme d'aquells intel·lectuals rossellonesos, com el de nombrosos autors valencians, es caracteritzava per la defensa d'una entitat cultural i apolítica que promovia l'esperit de germanor amb la resta de territoris catalanoparlants i per una lírica popular sincretitzada amb la poesia culta on la llengua de la terra era assimilada a l'espai del món pairal. Que és el mateix que defensaven una bona part d'escriptors valencians de l'època, entre els quals l'apoliticisme i el paisatgisme sentimental esdevingueren dos pilars ideològics hegemònics.

En darrer terme, resulta també evident que l'esforç que varen realitzar els escriptors nord-catalans per tal de defensar-se dels atacs i prejudicis de l'Estat francès presenta nombroses similituds amb el que, amb aquest mateix objectiu, els tocà fer a balears i valencians. Així, si en el vuit-cents hi havia una majoria de rossellonesos que consideraven que la llengua

catalana perjudicava l'elegància, la claredat i la delicadesa de l'idioma francès, cal no oblidar que, en 1885, el literat Pedro Antonio de Alarcón recomanà al poeta valencià Teodor Llorente que abandonara «el dialecto de las chufas» i escriguera únicament «en el habla de Castilla, para bien de la unidad nacional»; i que, en 1893, el mallorquí Miquel Costa i Llobera hagué de recordar al català Antoni Rubió i Lluch que «la gent aquí vol castellà!».

En aquest sentit, en aproximar-nos a la Catalunya del Nord, l'estudi d'Estel Aguilar ens nodreix d'una valuosa informació lingüística i literària —i també, és clar, política, social i cultural— per a comprovar que, deixant el Principat de banda, els problemes i les dificultats que, històricament, han travessat els catalanoparlants rossellonesos són, si fa no fa, els mateixos amb què han entropessat els balears i valencians. Com també és una i la mateixa la força i la perseverança que, malgrat totes les barreres i dificultats, en l'actualitat ens impulsa a continuar mantenint-nos fermes en la consecució del desig de normalitat que ja varen anhelar els nostres avantpassats.

RAFAEL ROCA

Universitat de València / IIFV / IEC

Introducció

En aquest volum ens proposem establir un panorama literari en el marc territorial de la Catalunya del Nord i al voltant de quatre nuclis culturals: la Renaixença rossellonesa (1883), la Société d'  tudes Catalanes (SEC) (1906-1921), la Colla del Rosselló (1921-1941) i Nostra Terra (1936-1939);   o   s, de 1883 a 1941.

Crítics contemporanis de la literatura nord-catalana, com Miquela Valls (1992a: 130), Pere Verdaguer (1995: 126), Enric Guiter (1971a: 19) o August Bover i Font (2016: 25), seguint l'etiqueta que donaven alguns actors de cada època, assenyalen que a la Catalunya del Nord hi ha, almenys, dues renaixences rosselloneses: la de finals del segle XIX i la de principis del XX entorn de la Société d'  tudes Catalanes (1906-1921). L'escena cultural que es produeix al voltant de la Colla del Rosselló (1921-1941)   s la continuació, en to menor, de la Renaixença de la Société d'  tudes Catalanes d'abans de la Primera Guerra Mundial. Fins i tot Enric Guiter (1972: 11) etiqueta la generació entorn de l'associació Nostra Terra (1936-1939) com la tercera generació de la Renaixença rossellonesa. Podriem considerar que parlar de dues (o tres) renaixences equival a parlar de respectives «decad  ncies», i en la crítica catalana ha quedat ben demostrada la caducitat d'aquest terme.¹

1. L'etiqueta «renaixença» implicava *de facto* la idea de «decadència» com a episodi de l'evolució literària, situada en l'època moderna: el Renaixement, el Barroc i la Il·lustració. Es considerava que era una època decadent perquè es davallava respecte a la tradició medieval, i pel procés de substitució lingüística, tot i que des dels ulls actuals és ben clar que aquesta etiqueta no funciona, en comprovar-se la presència literària oral i també culta d'aquestes èpoques. El terme «decadència»   s encunyat per primera vegada per Rubió i Ors en un discurs

En tot cas, es tracta de diverses generacions d'intel·lectuals i de sistemes culturals que es desenvolupen gradualment en el segle xx per fomentar la cultura catalana i la literatura en català davant l'amenaça de la pèrdua de la identitat local i de la llengua al si de la societat.

Per aconseguir l'objectiu abans exposat, presentem una historiografia literària que inclou condicions històriques, socials, culturals i pragmàtiques. Aquestes condicions permeten explicar el funcionament, l'organització i la funció del fenomen literari, és a dir, el *quan* i el *com*; i els participants en el procés de comunicació literària, el *qui* (Maldonado Alemán 2006: 10). D'aquesta manera, seleccionem, classifiquem i valorem les dades històrico-literàries que serveixen per elaborar el context cultural i social del fenomen literari.

Per tal de proposar un panorama nord-català i/o que aquest forme part del literari català, hem necessitat una delimitació categòrica, per això hem partit de la poesia com a categoria de gènere literari. De fet, no podia ser altrament, ja que, d'acord amb els paràmetres de la Renaixença i del regionalisme, la producció literària culta s'expressa en forma de vers. Per tant, si entenem com a literatura el conreu de la llengua amb una voluntat estètica, és lògic que aquest volum es dedique principalment al gènere poètic, ja que els versos són el millor mitjà per reflectir una ideologia lingüística, tot i les aportacions més personals.

Igualment partim de la Catalunya del Nord com a categoria geogràfica, i del període de 1883 a 1941 com a categoria cronològica. Dintre d'aquesta delimitació, determinem la periodització amb la denominació dels centres socials i culturals que permeten les sinergies de producció poètica. Així, situem el fenomen poètic en un context comunicatiu determinat.

Des d'aquestes perspectives, ens situem en una proposta basada en la teoria dels sistemes. En aquest sentit, la literatura al voltant dels nuclis abans esmentats es pressuposa com un conjunt d'accions comunicatives socials. Aquestes es realitzen intencionalment sota pressuposicions (necessitats,

---

llegit davant l'Acadèmia de les Bones Lletres, on també reconeix en el poema «Oda a la pàtria» de Carles Aribau el crít fundador, i en els Jocs Florals l'expressió concreta i inevitable del procés d'aquesta Renaixença (Marfany 2018: 19). Això no obstant, a la Catalunya del Nord mai no s'ha aplicat el terme de «decadència», ja que fa temps que s'ha demostrat, tot i que relativa, la importància de la producció rossellonesa durant els segles xvii i xviii.

motivacions, valors, convencions socials i literàries) i sota circumstàncies concretes (físiques, socials, polítiques, econòmiques i culturals) (Schmidt 1980: 29). Per tant, el que distingeix la literatura és el conjunt d'obres i autors que la integren com a entitats autònomes i invariables, però sobretot, les accions comunicatives que s'hi realitzen, tenint en compte que es tracta d'un complex format per *actant-text-context* (Maldonado Alemán 2006: 24). Aquestes accions comunicatives són de natura sociocultural i donen lloc a fenòmens literaris específics. Per això, en aquest volum tractarem d'exposar les relacions dinàmiques dintre del mateix sistema de la primera Renaixença rossellonesa, de la SEC, de la Colla del Rosselló i de Nostra Terra, és a dir, els factors, les activitats literàries que els integren i les relacions intersistèmiques que permetran, en un volum futur, analitzar en profunditat l'evolució dels temes, els estils i les convencions estètiques.

També mencionem algunes convergències i diferències en relació amb altres sistemes literaris, socials i fenòmens culturals paral·lels (la Renaixença i altres contextos més enllà del Rosselló). Només si s'analitza la literatura a si mateixa entorn d'altres sistemes socials, podrà captar-se la seua integritat i això permetrà aclarir el quan i el perquè del canvi d'una època a una altra amb una visió evolucionista. Per tant, la història poètica d'aquest volum presenta un procés evolutiu múltiple, amb etapes de variació, selecció i estabilització dels nuclis socioculturals abans evocats, que, com tota història literària, «permite(n) diferenciar con claridad los periodos de continuidad sincrónica con aquellos de transformación diacrónica» (Maldonado Alemán 2006: 37). Així mateix, el llibre explora temes lligats a aquests sistemes, com són el paper de la literatura popular, les revistes literàries, la consciència lingüística, la introducció del fabrisme, l'ensenyament, el model de llengua, el pas del regionalisme al catalanisme, entre d'altres.

Igualment, establim una sèrie de directrius sincròniques que ens permeten abordar cada autor i les seues obres. Així, tenim en compte els marcs del poemari: la vida i el paper cultural de l'autor, el context del llibre, l'edició, el paratext, l'estructura i el contingut temàtic de manera general per, en un volum futur, analitzar i relacionar les tendències poètiques i el tractament de l'espai natural com a condició *sine qua non* de la poesia rossellonesa. Al seu torn, aquest volum dona visibilitat a dones poetes que, tot i no publicar llibres, contribueixen a l'escena nord-catalana a través de les composicions en els jocs florals i en les revistes.

Ens situem en l'espai geogràfic de la Catalunya del Nord, que, com és sabut, correspon actualment al departament dels Pirineus Orientals de l'Estat francès, territori de llengua catalana situat al nord de la frontera dels estats francès i espanyol, limítrof amb el Migdia² francès. També s'ha anomenat Rosselló o País Català segons l'època i les circumstàncies polítiques i/o administratives. La delimitació d'aquest territori es crea amb l'acord de Felip IV de Castella, III d'Aragó, i Lluís XIV, amb el Tractat dels Pirineus de 1659. En aquell moment, els comtats del nord de Catalunya s'annexen a l'Estat francès i deixen de formar part de Catalunya. Aquest tractat comporta la constitució de la província francesa del Rosselló (que agrega el Rosselló mateix, el Vallespir, el Conflent, el Capcir i una part de la Cerdanya) fins a la Revolució Francesa, on aquest territori s'amplia i passa a dir-se Département des Pyrénées-Orientales fins a l'actualitat. Per aquest motiu sovint la Catalunya del Nord agafa l'etiqueta genèrica del Rosselló i el mateix succeeix amb la literatura, on trobem al llarg dels segles XIX i XX estudis sobre literatura o poesia «rossellonesa». Per tant, la literatura d'aquest espai fins al Tractat dels Pirineus s'adhereix al corpus de la literatura del Principat; i la literatura nord-catalana, del nord de la frontera administrativa imposada, no pot existir sinó a partir de la segona meitat del segle XVII.

En el nostre cas, establim com a punt de partença una literatura situada en la Renaixença rossellonesa (1883) fins al 1941, període marcat històricament, socialment i culturalment per la Primera Guerra Mundial (1914-1918), per la Guerra d'Espanya (1936-1939) i la consegüent Retirada (1939), i per la Segona Guerra Mundial (1939-1944). Aquestes circumstàncies històriques, amb moviments migratoris bidireccionals, tenen un gran pes en la formació dels nuclis culturals, i en les actituds i aptituds dels seus actors, que s'influencien dels discursos d'una pluralitat de pols urbans: Barcelona, Montpeller, Tolosa, Madrid i París. Així, aquests nuclis nodreixen els nuclis socials perpinyanesos per bastir processos de dignificació i de recuperació lingüística i cultural catalanes en una França oposada a les llengües i cultures altres que la francesa hegemònica, com veurem tot seguit.

2. Antiga regió administrativa del sud de França amb capital a Tolosa.

1. La Renaixença rossellonesa (1883)

El conjunt d'esforços i dinàmiques portat a terme pel catalanisme cultural d'un grup conservador catòlic de finals del XIX, proclamat actor de l'anomenada Renaixença rossellonesa, és el precedent de la poesia culta en català a la Catalunya del Nord al segle XX. En aquest primer capítol, exposarem els antecedents i l'atmosfera sociolingüística, cultural i literària que permeten aquestes actuacions i que faciliten l'existència de la poesia catalana al Rosselló, i il·lustrarem les obres més rellevants de Pere Talrich, Jaume Boher, Justí Pepratx, Jaume Boixeda i Josep Bonafont (Lo Pastorellet de la Vall d'Arles).

1.1 ANTECEDENTS

L'origen de la Renaixença rossellonesa de la dècada dels vuitanta és el resultat de les dificultats i de l'hostil percepció de la llengua catalana al llarg del segle XIX. Aquestes circumstàncies retarden l'aparició de la Renaixença rossellonesa, en sintonia amb altres territoris catalanòfons, respecte al Principat. No obstant això, Pere Courtais apareix com a precursor i enceta un camí que donarà pas més tard al naixement de la Renaixença rossellonesa (1883).

1.1.1 Al llarg del segle XIX

El segle XIX català del nord i del sud de l'Albera es troba emmarcat en un segle XIX europeu que ha heretat del període revolucionari la idea

nacional (Berjoan 2009: 121). Aquesta idea és sostinguda per una nova sobirania que insta un espai polític unificat, una comunitat nacional amb una cultura i llengua úniques, i com a conseqüència, condueix a una millor centralització del poder. En la societat de l'Antic Règim, el monolingüisme que es volia inculcar a les classes baixes ja es veia normal i necessari, però el liberalisme ascendent va més enllà i fomenta la idea que de llengua només hi ha una. No és difícil imaginar com la percepció social de la llengua catalana repercuteix en la producció literària culta. L'estat nació francès i l'espanyol porten a terme mecanismes socials i modes intel·lectuals que determinen el desprestigi de les altres llengües no oficials en els escrits públics i científics, i en la literatura culta. Això no obstant, aquestes llengües no oficials continuen presents en la quotidianitat i en la literatura popular a través de les cançons, les llegendes, el teatre, les vides de sants, entre altres gèneres. Malgrat tot, els parlants, sense poder accedir a l'excel·lència dels idiomes «nacionals», participen en la *patuesització*³ instaurada en l'imaginari col·lectiu pels estats nació francès i espanyol. Consideren les altres llengües no oficials com a *no-llengües*, relegades a parlars vulgars i inferiors, llengües de segona categoria o dialectes. El castellà al sud de l'Albera i el francès al nord són les úniques llengües que es poden ensenyar, aprendre i escriure; les úniques possibles.

El Romanticisme, nascut a finals del segle XVIII a Alemanya com a reacció al racionalisme il·lustrat, desenvolupat a la primera meitat del segle XIX a Europa, i entusiasta pel passat medieval i pels seus vestigis, equilibra la visió negativa de les altres llengües i cultures no oficials. Els erudits intel·lectuals de les perifèries l'aprofiten per realçar la riquesa i per sentir-se especialistes legítims del patrimoni local dintre de la cultura nacional de l'estat nació. A través del Romanticisme, intenten rectificar la imatge de les llengües no oficials, reflexionar lingüísticament sobre aquestes llengües romàniques i recordar l'esplendor medieval que les caracteritzava.

Així, a inicis del segle XIX, erudits intel·lectuals s'interessen per difondre i reivindicar normes lingüístiques i patrimoni literari. Entre aquests destaquen els occitans Jean de Sismondi, François Raynouard i Henry de

3. Aquesta denominació es donava inicialment, i sobretot, en l'occità i en les llengües d'*oil*, i no tant en el bretó, en el català, en el basc o en l'alsacià, tot i la generalització posterior.

Rochegude, amb les seues teories sobre l'occità com a mare de totes les llengües romàniques i les seues obres respectives *De la littérature dans le Midi de l'Europe* (1813), *Choix des poésies originales des troubadours* (1816-1821) i *Le Parnasse occitanien ou Choix de poésies originales des troubadours* (1819). Al sud de l'Albera, Joan Pau Ballot escriu *Gramatica i apologia de la llengua catalana* (1813) i Pau Piferrer *Recuerdos y bellezas de España* (1839) (Berjoan 2009: 124).

Els intel·lectuals rossellonesos dels dos primers terços del segle XIX aprofiten el clima intel·lectual de l'època per lloar la llengua catalana i canviar la percepció dels seus interlocutors. Per atorgar-li prestigi, mostren que és una llengua equiparable a la llengua nacional, amb una ortografia i sintaxi específiques; una llengua que és capaç de crear literatura, com bé palesa el seu esplendor medieval, i que es pot constituir com a objecte d'estudi en totes les seues vessants. Així, apareixen estudis com les *Recherches historiques sur la langue catalane* (1824), de François Jaubert de Paçà,⁴ els articles del sacerdot Claret sobre la llengua catalana en la revista catòlica *Revue du Roussillon* (1842); l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1858) de l'il·lustre filòleg rossellonès François Camboliu (Berjoan 2009: 125-128); i la *Grammaire catalane-française*, de Pierre Puiggarí. Aquest darrer, en fer una apologia de la llengua, mostra el desig d'aturar la corrupció que degrada la llengua catalana, sobretot al Rosselló, i el perill que corre el públic de no poder llegir ni comprendre l'idioma en els arxius de la història local (Puiggarí 1852: 1).

Els erudits rossellonesos, a més d'evidenciar que la llengua catalana és un idioma autònom de l'occità i de divulgar regles per provar que no es tracta d'un dialecte, volen mostrar que la seua literatura constitueix una riquesa singular en el panorama cultural nacional francès (Berjoan 2009: 128). Posen de manifest que són ells els posseïdors d'un patrimoni únic, i que la llengua i la literatura catalanes constitueixen un patrimoni específic dintre del patrimoni nacional més gran. Ens retrobem així amb els

4. Curiosament, François Jaubert de Paçà —més enllà d'interessar-se per la filologia— fou un enginyer que l'any 1819 visità València per estudiar el sistema d'irrigació de les séquies de l'horta. Li va causar admiració l'origen morisc de la institució del Tribunal de les Aigües i del patrimoni valencià, i fomentà el tòpic identificatiu de l'arabisme dels valencians (Barquero 2021: 214-216).

arguments clàssics del discurs regionalista que es porta a terme en ambdós costats de l'Albera. Els rossellonesos continuen fins ben entrat el segle XX articulant una pertinença satisfeta a la nació francesa i una voluntat de reconèixer l'interès d'una cultura pròpia.

El desig de recuperació del prestigi de la llengua catalana no té conseqüències literàries cultes en els dos primers terços del segle XIX, més enllà d'un Joseph Tastu que el 1833 escriu una cançó catalana a l'estil del cançoner Béranger sobre un tema típic rossellonès, els contrabandistes; i un Pere Courtais que recull cançons populars rosselloneses per al seu corresponsal Manuel Milà i Fontanals.

1.1.2 Mitjan segle XIX. La Renaixença rossellonesa i el seu retard

A partir dels anys cinquanta del segle XIX, la llengua adquireix un nou valor representatiu en les elits intel·lectuals europees. La concepció d'una de les figures fundacionals del Romanticisme europeu, Heinrich Heine (1797-1856), sobre la llengua, la qual representa la vida i l'ànima del poble, és assimilada pels barcelonins i pels provençals. El regionalisme literari que es dona a escala europea amb Georges Sand o Frederic Mistral comporta una idealització del país sentimental i tradicionalista que és l'objectiu representatiu de la Renaixença, un codi idil·lic que traspuen els Jocs Florals. Segons Domingo & Cassany (2018: 161), el dia a dia al camp és evocat com un espai espiritual de plenitud, resultant de:

[...] la profunda comunió amb el país, que res no expressa millor sinó la llengua, la materna, tan fonament arrelada al territori i intimament adherida al microcosmos que constitueix aquest univers (els objectes humils i quotidians [...] el dialecte, el localisme, el folklore) que ella mateixa fa de pàtria —com havien indicat les trobes d'Aribau.

La producció poètica nord-catalana del segle XIX com a conseqüència d'aquest imaginari intel·lectual es duu a terme tardanament a la dècada dels vuitanta de final de segle amb l'anomenada (primera) Renaixença rossellonesa. Com és sabut, el concepte de «renaixença» naix al primer terç del

segle XIX a Barcelona i és construït sobre una revolució simbòlica portada a terme principalment per tres personalitats: Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer i Joaquim Rubió i Ors. És erigida sobre una revolució simbòlica perquè el vuit-cents és el temps fundacional de la contemporaneïtat catalana barcelonina i de la «literatura com a capital simbòlic imprescindible per a qualsevol societat moderna» (Domingo & Cassany 2018: 13). Joaquim Rubió i Ors, en el pròleg a *Lo Gaiter de Llobregat* (1841), reivindica la recuperació d'una llengua a punt d'extingir-se, llengua desconeguda àdhuc pels seus parlants, i el record d'un passat gloriós oblidat de la memòria col·lectiva (*apud* Marfany 2018: 17). L'etiqueta es consolida a partir de Gaietà Vidal i de Valenciano quan el 1865 en el *Calendari Catalá* es parla de l'indiscutible «renaixement de les lletres catalanes» i dos anys després, en la mateixa plataforma, Manuel Milà i Fontanals consagra «aqueixa renaixença lliteraria» sortida «de la boira de l'oblidança a on dormia la nostra llengua» (Molas *et al.* 1984: 233-243). Es tracta de l'ús literari de la llengua, percepció que coincidirà amb la Renaixença de la Catalunya del Nord de finals de segle. Com sabem, al Principat aquesta visió anirà gradualment més lluny que al Rosselló i que a la resta de territoris de parla catalana, ja que «és també Catalunya, el seu coneixement, la seva consciència i l'orgull de si mateixa» (Marfany 2018: 18), com es veu en la segona edició de *Lo Gaiter del Llobregat* (1858) de Rubió i Ors, on tracta l'esperit patri dormit des de feia temps; o en Víctor Balaguer en el seu recull *Esperances i records* (1866), quan parla de «restauració de nacionalitat» i de «despertament històric, polític i literari de Catalunya» (Molas *et al.* 1984: 272-277).

Malgrat tot, el nacionalisme que apareix a Catalunya per primera vegada és el nacionalisme espanyol, un nacionalisme que la burgesia i els intel·lectuals es dediquen a propagar quan en la ideologia liberal de les guerres napoleòniques naix la nació d'Espanya (Marfany 2018: 24). Aquest nacionalisme espanyol de la burgesia catalana es nodreix del mercat espanyol de béns de consum culturals, del qual fa un paper destacat, i Catalunya «no ha estat mai tan espanyola, ni amb tanta convicció, com en la primera meitat i escriu del vuit-cents» (Marfany 2018: 25). De fet, Marfany afirma que a tots els escriptors de l'època se'ls poden adjudicar demostracions de nacionalisme espanyol, fins i tot a Milà i Fontanals, quan en el discurs inaugural dels primers Jocs Florals de Barcelona assegura que l'amor de

la «província», del passat de Catalunya, és la via inevitable per accedir de ple a l'amor de la nació espanyola. Si a Catalunya el patriotisme és doble, un espanyol i un català basat en l'«amor al país», i en el record d'un passat amb llibertats exterminades, de nacionalisme en aquell moment només hi ha l'espanyol (Marfany 2018: 26).

A la Catalunya del Nord, com al País Valencià i a les Illes Balears, el patriotisme és igualment dual i encara més jeràrquic. El català al nord és només un amor al país i el nacionalisme és francès, i aquesta concepció, a diferència del Principat, arriba en general fins a la meitat del segle XX, a excepció de l'emancipació identitària de Nostra Terra (1936-1939). D'una banda, domina el patriotisme francès generat des del segle XIX en les guerres contra Alemanya; i de l'altra, el sentiment de pertinença il·lustrat en els intel·lectuals de les perifèries per la seua adhesió a la «France des Lumières» i a la llengua de Racine i Molière. Tot i això, mantenen l'amor a la «petita pàtria» i la intenció de protegir la llengua i la cultura catalanes (Berthelot 2018: 542).

Gradualment, la catalanitat principatina i la conseqüent producció literària divergeix de la resta de territoris de parla catalana. A Barcelona, l'existència d'una burgesia catalana amb interessos econòmics va dotant el seu discurs de càrrega política; aquesta és la gran diferència amb la resta de territoris catalanoparlants. La recuperació econòmica al Rosselló no és de base industrial sinó agrícola —com al País Valencià—, basada principalment en el conreu de la vinya, amb una dependència quasi total de París que es veu reforçada quan arriba el ferrocarril a Perpinyà el 1858 (Bover i Font 1989: 213).

La burgesia barcelonina té l'objectiu d'aconseguir una economia capitalista de base industrial, finalitat que es veu perjudicada pel govern central espanyol que basa el seu poder en la possessió de terres. D'aquesta lluita naix una cohesió i una unitat de propòsit, i creix a poc a poc un sentit d'identitat diferencial que té el suport de la història i de la llengua (Marfany 2018: 27). Es tracta d'una «intel·lectualitat nascuda del mateix procés de formació de la societat industrial» que recull «aquestes pulsions» i les torna elaborades «en una ideologia *ad hoc*. Això i no altra cosa és [...] la Renaixença» (Marfany 2018: 27). Com dèiem, la Renaixença rossellonesa (1883) es queda en el primer estadi de la Renaixença barcelonina i en cap cas evoluciona en aquest mateix sentit.

Els Jocs Florals de Barcelona van adquirir voluntat social i nacional. Acaben sent un dels monuments, juntament amb l'eixample urbà, que, en sintetitzar les lliçons romàntiques del passat, emmirallen la nova vida a la qual aspira Catalunya. Es tracta d'una iniciativa realitzada amb la interacció efectiva de polítics i intel·lectuals que tenen la certesa de ser de ple, i de competir, en la nova civilització del liberalisme burgès i capitalisme industrial, amb un nou ordre urbà i un estat liberal en construcció. Els actors responsables de la restauració dels Jocs, Antoni de Bofarull, Víctor Balaguer i Rubió i Ors són conscients de les transformacions materials de la ciutat de Barcelona i aspiren a ser protagonistes dels seus afers. La literatura catalana la situen en un univers simbòlic prestigiat, i doten l'escriptor català d'un rol definit: elaborar monuments per a la nació literària dels catalans.

El 1868 hi ha la revolució «La Gloriosa» al sud de l'Albera, revolta equivalent a les revoltes democràtiques populars contra el règim autoritari que ja s'havien donat a Europa, sobretot a partir de la revolució del 48 a França, on s'estableix la Segona República i es destitueix el monarca. Amb la revolució del 68, es consolida la «construcció simbòlica renaixencista de la identitat catalana —d'un sistema simbòlic que sacralitza i relliga l'espai i temps (el paisatge i la història) amb la llengua (l'expressió de l'esperit col·lectiu) i la seva alta condició, la literatura» (Marfany 2018: 177). Això comporta l'establiment d'un sistema literari autònom i la patrimonialització de la literatura catalana i dels seus «monuments» (Verdaguer, Guimerà, Oller) a través de la seua projecció exterior.

Partint del centre físic de Barcelona, on hi ha les pràctiques que li atorguen sentit i valor al concepte de Renaixença, es promou aquesta estratègia d'expansió geogràfica, proposada per Roca i Roca el 1868 a *Lo Gay Saber*. Es pretén consolidar nuclis d'activisme catalanista i multiplicar la producció de nous poetes arreu dels territoris de parla catalana, amb l'ajuda dels congressos catalanistes de 1880 i de 1883. L'estratègia d'expansió geogràfica toca la Catalunya del Nord a partir dels anys vuitanta a través de la figura de Justí Pepratx, ambaixador de Verdaguer, com veurem més endavant. Les aspiracions socials i nacionals, i la voluntat política catalanista, no es donen al Rosselló ni a meitat del vuit-cents ni en les manifestacions literàries de la Renaixença rossellonesa de finals de segle.

Respecte a la Renaixença provençal, el Romanticisme europeu la fa iniciar cap els anys cinquanta amb el recull de poesia de diversos poetes

provençals reunits per Joseph Roumanille (1818-1891) en *Li Prouvençalo* (1852); amb el congrés d'Arles (1854) i la conseqüent fundació del Felibratge; i amb la publicació de ressò internacional de *Mireio* (1859), de Frederic Mistral. Als anys seixanta se ceneixen els lligams entre els renaixencistes⁵ provençals i catalans del sud de l'Albera: el 1861 Damas Calvet i de Budallès esdevé ambaixador de Mistral als Jocs Florals de Barcelona després d'haver fet una estada a la Provença; Víctor Balaguer efectua el seu exili provençal el 1866; la Copa Santa és tramesa el 1867; mentre que Frederic Mistral, juntament amb Roumieux i Bonaparte-Wyse, fan el seu viatge triomfal a Barcelona el 1868 (Guiter 1964: 102).

A mitjans del segle XIX, el Rosselló és espectador passiu de la Renaixença catalana de Barcelona i del moviment felibre provençal que acabem d'esbossar. La Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales⁶ (SASLPO) resta inerta davant les manifestacions barcelonines i provençals: «le climat n'est pas très propice parmi les membres de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire. Aucun écho ne rapporte les manifestations barcelonaises et provençales» (Camps 1986: 25). De fet, no es tracta simplement d'inèrcies que no són propícies, sinó d'una hostilitat davant d'un possible moviment al Rosselló que siga semblant al de Barcelona, com veurem a continuació.

Bernard Alart (1824-1880), membre i més tard president de la SASLPO, manté correspondència amb Manuel Milà i Fontanals, primer president dels Jocs Florals de Barcelona el 1859. En la sessió general assembleària de la SASLPO del 3 d'abril de 1868, tal com transcriu el secretari general Louis Fabre, Alart intervé per recordar als membres que una societat de

5. Utilitzem «renaixencista/-es» i no «renaixentista/-es» a fi de distingir l'adjectiu derivat de «Renaixement», que seria «renaixentista», i l'adjectiu derivat de «Renaixença», que seria «renaixencista». Ens adherim a aquest ús que també s'efectua en el volum IV de la *Història de la literatura catalana. Literatura contemporània (I). El Vuit-cents* (2018), sota la direcció d'Enric Cassany i Josep Maria Domingo.

6. Creada el 1833 amb el nom Société Philomathique de Perpignan, és anomenada el 1839 Société des Pyrénées-Orientales, Sciences, Belles Lettres, Arts Industriels et Agricoles. A partir de 1842 fins avui dia és apel·lada Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales (SASLPO). És una de les principals institucions de cultura rossellonesa que es dedica a l'exposició de temes diversos relacionats amb el territori. Des de 1835 publica un *Bulletin* en francès orientat a la vida erudita i intel·lectual del Rosselló (Jané & Forcada 2009: 97-98).

poetes i literats sota el nom de Consistori dels Jocs Florals s'ha creat a Barcelona per fer reviure la literatura catalana oblidada. Alart relaciona aquesta entitat amb el conjunt de dinàmiques portades a terme en altres territoris de llengües romàniques:

La commission barcelonaise ne fait que continuer les tentatives qui se sont déjà produites à Toulouse, Agen, Aix, Avignon et d'autres villes du Midi de la France, pour la renaissance de la poésie languedocienne ou provençale, et le concours de poésie catalane de l'année dernière a donné des résultats qui sont le plus heureux présage pour les progrès et les honneurs encore réservés à la langue parlée autrefois dans toutes les dépendances du royaume d'Aragon [...] ils veulent donner le plus grand éclat à la fête littéraire de cette année, fixée au 3 mai prochain, et dans ce but, ils ont invité à ce concours poétique, non seulement les poètes catalans de Barcelone, Valence et Majorque, mais encore ceux de Castille, de la Provence et du Languedoc, et les hommes de tous les pays qui, par leurs travaux, ou par les souvenirs historiques ou littéraires, se rattachent à l'ancienne langue romane.

(Fabre 1868: 292-293)

Víctor Balaguer s'adreça a Alart perquè aquest represente el Rosselló en els Jocs Florals de Barcelona del 3 de maig de 1868. Alart sotmet a la SASLPO el projecte de resposta d'agraïment per a Balaguer, que adreça en qualitat de director de la secció de lletres de la Societat:

Com a Director de la Seccio Literaria de la present Corporacio, tinc càrrech y satisfaccio de dirvos ab quant emocio tots los amichs de la llengua catalana, qui son molts en esta terra, accepten la vostra amical invitacio. Encare que sie separat dels altres membres del celebre regne d'Arago, y que sia junt y lligat per sempre y ab tota afectio á la França, sa nacio natural, lo Rosselló no pot descuydar les belleses de sos temps naturals, puix parlem la llengua catalana que parlaven nostres avis y vostres, ni porie, encare menys, trepitjar la gloria de ses grans franqueses y prosperitats. Será donchs ab lo mes alt plaher que lloharem la noble empresa y digne institucio

dels Jochs Florals de Barcelona, y, felicitantvos dels successos que ab vostres afànys son já obtinguts, asseguram lo Consistori que la nostra Corporacio fara tot lo possible per correspondre ab efficacia a vostra honrada y agrayda invitació.⁷

(Alart 1868: 294)

Aquesta resposta reafirma la visió que tenen els intel·lectuals rossellonesos de final del vuit-cents sobre el català, visió que correspon a la primera època de la Renaixença barcelonina. Enfocats a realçar el passat comú amb la resta de territoris de parla catalana («les belleses de sos temps naturals») i «la glòria de ses grans franqueses y prosperitats», la major part dels rossellonesos d'aquell temps tenen clar que el Rosselló «sia junt y lligat per sempre y ab tota afecció a la França, sa nació natural» (Alart 1868: 294) i no discuteixen els lligams amb la llengua i cultura primera, la francesa.

El butlletí de la SASLPO no dedica cap pàgina al fet que Alart vaja als Jochs Florals de Barcelona en representació del Rosselló, i Bernard Alart deixa de formar part de la Junta Directiva de la Société (Guiter 1964: 105). Un dels responsables del fet que no aparega cap pàgina escrita en català ni dedicada al català és Léon Fabre de Llaro, secretari de la secció de lletres i de les arts lliberals. L'informe d'un concurs de poesia de 1868 palesa la seua hostilitat cap a la llengua, com també la decisió per part seua de deixar fora de concurs els poemes en català:

Une des vingt poésies qui nous ont été adressées [...] avait revêtu l'habit catalan. L'œuvre était attrayante et bien faite. Mais elle a dû être mise hors concours. La langue catalane, toute langue maternelle qu'elle peut nous être, n'était pas prévue au programme avec raison. Trop souvent ses tournures, son accent, sa vivace énergie empiètent sur l'élégance, la clarté, la politesse exquise et délicate de notre langue française. Nous n'éprouvons aucun besoin

7. En la transcripció dels textos d'aquest treball, tant els que estan escrits en francès com en català, hem respectat escrupolosament el lèxic i l'ortografia originals, de manera que els reproduïm tal com foren escrits en el seu moment. No obstant això, hem unificat la puntuació, ja que no aporta cap informació mantenir la puntuació original afrancesada, més aviat pot confondre el lector.

de faire revivre l'idiome de nos aïeux et d'augmenter son influence. Respectons-le dans son passé, dans les antiques souvenirs de nos pères qu'il nous a légués. Mais ne regardons cet instrument que comme curiosité, un monument historique à aimer, à conserver, à bénir pour tout ce qu'il a produit de bon et de beau. Ne tentons aucune restauration, qui pourrait nuire à l'ordonnance architecturale de l'édifice moderne, sans être véritablement utile à l'ancien. Soyons utile. Tel est le cri, la préoccupation de notre temps!

(Fabre de Llaro 1868: 39)

Per tant, als anys seixanta, la societat que aglutina els intel·lectuals rossellonesos del moment, a través la figura de Fabre de Llaro, considera que la llengua catalana perjudica l'elegància, la claredat, l'educació i la delicadesa de la llengua francesa; que cal respectar la llengua catalana sepultada en el seu passat, com un monument històric que no forma part de l'actualitat ni de la modernitat; i que no s'ha de restaurar, ja que no té cap utilitat. Caldrà esperar els ben entrats anys setanta del vuit-cents perquè s'esdevinga un canvi de clima al si de la SASLPO, com veurem ulteriorment.

Com a llengua d'erudició, el català és totalment ignorat, i només es constata la moda de les «catalanades», composicions populars o monòlegs burlescos que, segons Jean Amade en la introducció a l'*Anthologie catalane*, només serveixen per «exciter le gros rire ou flatter les bas instincts de la foule» (Amade 1908: x). Així, el capellà Francesc Rous (1828-1897) publica *Catalanades d'Estagel y d'altres endrets* (1870) i *Catalanes y Catalanades* (1873), una poesia popular, amb una llengua plena de gal·licismes, i una «excessive familiarité dans des sujets qui exigent toujours quelque réserve» (Amade 1908: xxx). La poesia de Rous precedirà l'obra d'Oun Tal, pseudònim d'Albert Saisset (1842-1894), exponent de les «catalanades» a l'època de la Renaixença rossellonesa «popular» de finals del vuit-cents.

Com a precedent de la Renaixença rossellonesa, el sacerdot Antoine Jofre (1801-1864) escriu *Las Bruxas de Carançá*. Inspirada en el poeta del segle XVII Francesc Vicent Garcia, dit Lo Rector de Vallfogona, serà publicada pòstumament per Josep Bonafont el 1882. Es tracta d'un conjunt de llegendes fantàstiques utilitzades com a metàfora politicosocial, amb sàtira política i remarques personals, tot i que l'estil amb alexandrins el

distància del to popular de Rous i de Saisset. Al marge d'aquests autors, Pere Courtais anticipa les «catalanades» a *Dolsuras. La pedregada y La dotzena d'en Pau XIII. Poemas còmics* (1874) i publica el recull pseudo-popular *Flors de Canigo* (1868).

1.1.3 Pere Courtais i Flors de Canigo

Pere Courtais (Sant Marçal, Vallespir 1816 - Argelers, Rosselló 1888), mestre d'escola, és considerat el precursor de la Renaixença rossellonesa de final de segle. Alguns anys abans de morir, pronuncia un discurs a les festes literàries de Banyuls de la Marenda de 1883 que es reproduïx més tard a la *Revue Catalane*. En aquest, Courtais expressa quin va ser l'incen-tiu per llançar-se a escriure en català, en una època en què la Renaixença provençal i la Renaixença catalana del sud influencien poc els rossellonesos, com hem vist. La reacció de Courtais és meritòria, ja que en qualitat de mestre d'escola francesa es penedeix d'haver anat en contra del català:

[...] no tenia gracia ni pietat per tot lo que, de prop o de lluny, tocava à la llengua catalana [...] Ingrat! Habia olvidat qu'una bona dolsa mare me parlava catalá per exprimir totes les dolsors [...] del meu bressol. [...] Ingratitut major! Havia olvidat [...] qu'es en catalá que vaig apendre de benehir Deu.

(Courtais 1912: 180)

Gràcies a una crítica amistosa sobre un poema de Milà i Fontanals que li va fer l'occità Carles de Tortolon (fundador el 1869 de la Société pour l'Étude des Langues Romanes), Courtais va decidir fer poemes catalans («Eri poeta y la veu era tant plena de suavitat! Vaig quedar vençut y vaig fer versos catalans») (Courtais 1912: 180). Courtais representa l'únic nord-català que, de manera anticipada en relació amb la resta de rossellonesos, es deixa repercutir pel moviment felibre amb l'èxit de *Mireio* (1859) de Mistral, i per Manuel Milà i Fontanals, amb el qual manté correspondència. Aquest darrer el motiva a buscar cançons populars per tota la Catalunya del Nord amb què publicarà el que es considera el recull més antic atestat

de literatura oral rossellonesa, l'obra *Corrantas rosselloneses* (1875) (Creixell 1992: 72).

A finals dels anys seixanta publica *Flors de Canigo* (1868), una obra pseudopopular amb nombroses faules, i més tard *Dolsuras. La pedregada y La dotzena d'en Pau XIII. Poemas còmics* (1874). En el pròleg de la segona obra es denota un fort patriotisme francès, puix que dedica el recull als orfes d'Alsàcia i de Lorena. El to còmic de l'obra està justificat sempre que el lector siga «bon francès» i pense en la revenja:

Malgré les désastres que la patrie a subis, il peut être permis de rire, tout en songeant au saint jour de la Revanche, comme doit le faire un bon Français. C'est donc en riant que je viens demander l'obole de tous les Français, en général, et des Roussillonnais en particulier, pour les orphelins d'Alsace et de Lorraine.

(Courtais 1874: 3)

L'obra està formada per tres composicions de caràcter popular que anticipen les obres còmiques de Francesc Rous o d'Albert Saisset, tot i que Courtais no escriu amb fonètica francesa: «Dolsura primera. La pedregada», un segon poema dialogat «Dolsura segona. La dotzena d'en Pau XIII» i una faula «Lo burro y la flauta».

Amb *Flors de Canigo* (1868), l'autor guanya el premi dels Jocs Florals de Besiers de 1868. El llibre s'edita a la Imprimerie de Pierre Bardou Job⁸ i es troba a disposició dels llibreters Julia Frères i Saint-Martory. De caràcter pseudopopular, l'obra està estructurada amb un pròleg, «L'Avant-propos»; un primer llarg poema titulat «L'Homéro Rossellonès»; sis faules versificades;⁹ una paràbola sobre la llengua catalana sota el títol «Lo diamant»; i sis faules curtes que no arriben als deu versos.

En «L'Avant-propos», l'autor declara que els poemes foren escrits primer en català rossellonès, el que és per al mestre d'escola «en français

8. Director de la marca de paper de cigarretes JOB creada per son pare Jean Bardou, propietari de castells i home polític (Marty 2011: 699).

9. «Lo Burro y la Flauta», «Los Llops y las Ovellas», «Lo grill y lo Papallo», «Lo Senglar y los Rossignols», «Lo Renart Predicador» i «Lo Lleo y el Lleopart».

catalanisé» i, després d'haver-lo sotmès a la lectura de «deux homes très compétents» (un dels quals segurament Milà i Fontanals) aquests li aconsellen «d'écrire en bon catalan». Més endavant s'adona que «entouré de livres écrits en catalan très-ancien, [...] je ne tardai pas à m'apercevoir que d'un excès j'étais tombé dans un autre». Per aquest motiu, agafa com a model el català de la Catalunya del sud de l'Albera, amb el qual, segons ell, aconsegueix posar-se en harmonia amb la forma moderna de la llengua (Courtais 1868: 6). Confessa el treball considerable que li ha suposat aquesta tasca i justifica així la tardança en la seua publicació. Per a Amade, Courtais és un dels primers a haver intentat adaptar el llenguatge modern a la poesia, encara que, segons ell, «On n'y découvre aucune trace de talent» (Amade 1908: xxix).

El títol fa referència al vocabulari de «collita» de productes del paisatge (flors, espigues, ramillets, garbes...) i respon a la tendència que s'efectua en alguns títols de les obres de la Renaixença rossellonesa, sobretot aquelles que recullen mostres de literatura popular. En aquest sentit, els erudits rossellonesos podrien haver estat influenciats pels veïns provençals, pels cànons i pel vocabulari utilitzat en les enquestes del decret imperial de 1852 d'Hippolyte Fortoul, el qual convidava lletrats de les diverses regions de França a «collir» productes de la terra (Berthelot 2018: 540).

La composició «L'Homéro Rossellonès» és un dels primers poemes que trenca amb la dinàmica del tipus de publicacions que es feien entre el 1800 i 1870, composicions religioses, regles de vida o goigs.¹⁰ Es tracta d'un seguit de cent noranta versos, majoritàriament alexandrins seguint la tradició francesa clàssica, amb varietat de rima. En aquest poema, el *jo* poètic elogia el paisatge i l'assimila a la literatura popular rossellonesa per mitjà d'un rerefons contemplatori i espiritual, una operació literària que trobarem en tots els poetes renaixencistes de finals del XIX:

Dins un plech del Peyrich, mostrava Font-Romeu
Cuberta d'un vel blanc, dins lo seu llit de neu,

10. En *Bibliografia de Catalunya Nord (1502-1999)* de Serra i Kiel s'identifiquen trenta-tres publicacions en aquell període (Serra i Kiel 2002: 35-41), i l'obra de Courtais és una de les quatre que no pertanyen estrictament a la temàtica religiosa, juntament amb uns relats pintorescos publicats per J.-A. Tournal, una peça teatral de 1861 i un recull de cançons signades per J.-F Romeu aparegudes cap al 1863.

O bé, dintre el estiu, nadant dins la verdura,
 Banyant sa mar dé flors dintre de l'aygua pura,
 Tan fresca com lo gel, llimpia com lo coral.
 Coronat de pins verts, lo Calvari tant alt
 [...]
 Lo Canigó cubert de sa blanca nevada,
 Com flors de roser blanch, cayguda immaculada,
 Florint ella tant alt qu-el angel de Déu sol
 Pot posar lo seu peu sobra tant pur llensol.

(Courtais 1868: 11)

Dedicat als amics del Rosselló,¹¹ el poema «Lo Diamant» (Courtais 1868: 29-30) és un conjunt de trenta versos alexandrins aglutinats i amb rima variada. Courtais denuncia la situació de la llengua al Rosselló per mitjà d'un diàleg entre un diamant, metàfora de la llengua catalana, i un vaquer, que representa el poble rossellonès:

Hi ha prop de mil anys qu'assi tothom qui passa
 De dret, damunt, davall, sempre me fan rotllar,
 Sens qu'hajan may pensat á tota ma riquesa,
 A los meus fochs brillants, á meva gran bellesa.
 Porto, dintre de jo la valor sens igual
 D'un mas, boscos y prats, ab lo mes gran cabal
 [...]
 Treume d'assi, seras rich y potent,
 Y dels homes d'avuy lo mes sabent.
 [...]
 Si haguessis valgut un quart de pastarada,
 Hi ha prop de mil anys que serias trobat.

(Courtais 1868: 30)

La descripció del paisatge, la circumscripció a l'espai a través dels topònims, l'assimilació de la literatura popular al patrimoni lingüístic i paisatgístic, la presència intrínseca de Déu en la natura, i l'afany de recuperar una llengua que es concep a punt d'extingir-se, suposen en els versos de Courtais l'atmosfera renaixencista que s'apropa però que no arriba al nord de l'Albera fins els anys vuitanta.

11. «Apologo dedicat á los meus Confreres del Rosselló» (Courtais 1868: 29).

1.2 L'ESCLAT DE LA RENAIXENÇA ROSSELLONESA (1883)

En les dues darreres dècades del segle XIX, a França, després de la guerra del setanta que posa fi al segon Imperi Napoleònic i dona inici a la Tercera República (1870-1940), l'imaginari d'un republicanisme progressista amb un fort patriotisme francès colpeja la Catalunya del Nord. *A priori*, no hi ha raons que puguen aixecar «veus a favor d'una revifalla catalana» (Valls 1992a: 129). Això no obstant, deu anys després d'aquella declaració perniciosa de Fabre de Llaro al si de la SASLPO que hem il·lustrat adés, la Renaixença despunta a la Catalunya del Nord, i resulta el primer pas oficial dels rossellonesos en el moviment renaixentista.

Els lletrats rossellonesos, a més de veure's irradiats pel seu geni patrimoni material, cultural, tradicional i provincial (tal com propugnava el Romanticisme), i interessar-se per la llengua catalana (com havien fet els gramàtics i lingüístics d'abans), es mostren encara més favorables a la valorització regional. Reivindiquen un lloc per al Rosselló dintre del marc nacional francès amb l'objectiu de redefinir la identitat local. Igualment, reclamen l'ús poètic de la llengua i responen contra la visió errònia que donaven els lletrats del nord, com Prosper Mérimé, sobre el color hispànic de la cultura rossellonesa (Berthelot 2018: 539).

La determinació de recuperar i divulgar l'«ànima popular» que proclamava Heine provoca el sincretisme a la Catalunya del Nord de la literatura culta amb la literatura popular, puix que les classes més altes en les quals se situaria la literatura culta advoquen per la literatura del poble. En aquest sentit, a finals del segle XIX, a més de portar-se a terme recerques lingüístiques i històriques, s'efectuen activitats literàries que legitimen aquesta propaganda.

Per tant, l'interès per la llengua amb valor literari adquireix un paper central i esdevé en el marc de dos contextos diferenciats: el francès i el català del Principat. Al primer correspon l'espai històric, geogràfic, polític, social, cultural i lingüístic de la Catalunya del Nord dintre de l'Estat francès —amb el desenvolupament del Romanticisme, l'escola francesa clàssica i la mirada cap als veïns provençals. En aquest sentit, la situació al si de la SASLPO evoluciona positivament gràcies a tres personalitats. La primera és Numa Lloubes (...-1884), quan intervé en la sessió assembleària del 15 de desembre de 1875 per demanar la creació d'una secció catalana en la

ISBN 978-84-9191-311-5

9 788491 913115